

Tények, Társadalom, Tudomány: ADF–3T

2023. szeptember (4. szám)

Háromhavonta három témával jelentkezik az ADF rövid kiadványa. Célja, hogy tisztázzon bizonyos szakmai területeket érintő trendeket, tényeket, és felkeltse irántuk az érdeklődést. Aki jobban utána szeretne nézni ezeknek, az írásokban hiperlinkeket, forrásokat is talál releváns háttér tanulmányokhoz, cikkekhez, statisztikákhoz.

Szeptemberi kiadványunkban az első téma a kormányzati politika civil társadalomra gyakorolt hatása. Ez hirtelen különösen aktuálissá vált, hiszen 2023 őszén újabb, a civil szervezetek életét nehezítő jogalkotásra készül a magyar kormány. A második témánk azt feszegeti, hogy kollektív büntetésnek tekinthető-e a finanszírozás felfüggesztése az Erasmus és Horizon projektek esetében. A harmadik, kicsit személyesebb hangvételű írás útibeszámoló, ami érzékelteti a történelmi fogalmak, hit és hitetlenség kavardóságát, valamint a kormány és holdudvara abszurd akcióit a kereszténynek mondott rezsimben.

A szerzők: Gerő Márton (TK Szociológiai Intézet), Váradi Balázs (Budapest Intézet) és Katona Csaba (Magyar Nemzeti Levéltár). A kiadvány szerkesztésében közreműködött Élhető Andrea (KRTK Világgazdasági Intézet) és Sarankó Márta (BTK Irodalomtudományi Intézet).

I. A kormányzati politika civil társadalomra gyakorolt hatásai

Az elmúlt években kollégáimmal több tanulmányban vizsgáltuk a civil szervezetek stratégiáit és a civil társadalom átalakulását az egyre szűkülő lehetőségek közepette. Ezek a tanulmányok¹ mellett, hogy a civil szervezetek megküzdési és alkalmazkodási módjait vizsgálták, arra mutattak rá, hogy az egyre inkább autoriter berendezkedésű kormányzat nem a civil társadalom egészének megszüntetésére törekszik, hanem inkább „megszelidítését” és saját céljainak megfelelő átalakítását tűzi ki célul.

Amikor civil társadalomról beszélünk, akkor – annak érdekében, hogy a cselekvők szemszögéből nézhessük ezeket a folyamatokat és a szerkezeti átalakulásokat is megvizsgálhassuk – érdemes egy viszonylag semleges definíciót alkalmazni: civil társadalomnak nevezzük azoknak a formális és informális szervezeteknek a körét, összességét és hálózatait, amelyek formális értelemben függetlenek az államtól és a for-profit szféra szereplőitől, és saját értelmezésük szerint a közös előállításához és a kollektív cselekvés elősegítéséhez járulnak hozzá².

¹ Gerő, M., Fejős, A., Kerényi, S., & Szikra, D. (2023). From Exclusion to Co-Optation: Political Opportunity Structures and Civil Society Responses in De-Democratising Hungary. *Politics and Governance*, 11(1), 16-27.

GERŐ, M., Susánszky, P., Kopper, Á., & Tóth, G. (2020). Strategies for Survival: Human Rights Organizations' Responses to the Closing of Political Opportunity Structures in Hungary. *Politologický Casopis*, 27(2).

Márton, G., & Szabina, K. (2020). A civil társadalom változó szerepei és a társadalmi integráció. *Integrációs mechanizmusok*, 195.

² ld. pl. Gerő (2020)

Civil szervezet tehát a jogvédő szervezet, akár egyesületi vagy alapítványi formában működik, a kormánnyal szemben lojális családpolitikai szervezet, a politikából kimaradni szándékozó sportegyesület vagy a helyi kulturális egyesület is. Természetesen azok a mozgalmak, amelyek egyik-másik ügyben főként informális csoportok laza hálózataira építve szerveznek tiltakozásokat vagy közös akciókat, szintén a civil társadalom részét képezik. Az itt említett kutatások, részben az elérhető adatok miatt, elsősorban a szervezett (azaz formálisan is bejegyzett) civil szervezeteket célozzák, így ez a rövid elemzés is ezekre a szervezetekre fókuszál, részben az eredmények összefoglalása, részben a Központi Statisztikai Hivatal adatai, részben pedig újabb interjú tapasztalatok alapján.

Az elmúlt évtized jelentős változásokat hozott a magyarországi civil szervezetek életébe. Itt kevés a hely arra, hogy ezeket mind felsoroljuk, talán a leglényegesebbek a következők voltak:

- A jogszabályi környezet és az állami finanszírozási rendszer átalakítása: 2011-ben az 1989. évi II. törvényt az Egyesülési jogról felváltotta a Civil szervezetekről szóló törvény.³ Az első jogszabályi változások elsősorban a kedvezőbb adózási és támogatásszerzési feltételeket jelentő közhasznúsági szabályokat szigorították meg, és jelentősen megváltoztatták az állami támogatás gyakorlatát. A korábban főként civil szervezetek választott képviselői által irányított Nemzeti Civil Alapprogramot (NCA) felváltotta a Nemzeti Együttműködési Alap (NEA). Az NCA által kiosztható összeg a személyi jövedelemadó civilek számára felajánlott 1%-ához volt kötve. Amennyit az adózók felajánlottak, annyit tett az állam az NCA-ba. Amellett, hogy az átalakulással a kiosztható összeg csökkent (nominálisan is csak 2020-ban érte el a 2010-es szintet!)⁴, annak mértéke már kizárólag az állami döntéshozókon múlik.
- Az állami támogatások között megnövekedett az eseti vagy az egyéni megállapodások alapján adott támogatások szerepe. Ilyenek például az úgynevezett stratégiai partnereknek nyújtott támogatások, amelyek elérhetik az egyes szervezetek éves költségvetésének 50–70%-át is. Ezek a támogatások éves megállapodások alapján érkeznek, így az egyes szervezetek nem tudnak több évre tervezni.
- A kormányzattal szemben kritikus szervezetek folyamatosan negatív kampányok célpontjai. 2013-ban támadta meg a Norvég Civil Támogatási Alapot (NCTA) a kormányzat azzal, hogy ellenzéki szervezeteket finanszíroz, illetve tulajdonképpen olyan pénzt oszt szét, amit a kormánynak lenne joga elosztani elosztani⁵. Az NCTA 2011 és 2014 közötti 3,5 milliárdos összege tulajdonképpen aprópénz egy kormányzat számára, de jól jelzi a civilekkel szembeni kormányzati viszony egyik elemét: azt NCTA ügye egyszerre alkalmazott fenyegetéseket (pl. hatósági vizsgálat) és célozta konkrét erőforrások elvonását. A későbbiekben a kormányzat inkább lemondott a teljes Norvég Alapról, csak azért, hogy annak 10%-át se kelljen átengednie olyan szereplőknek, amelyek felett nem gyakorol kontrollt, illetve azért, hogy beilleszthesse a későbbi diskurzusba, amelyben a kritikus civileket politikai szervezetekként, az ellenzék, illetve

³ 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról

⁴ 2011 kivételt képezett az NCA költségvetése szempontjából: ez volt az NCA utolsó éve, amelyben a költségvetés már eleve kevesebb, a későbbi NEA költségvetéshez mérhető összegű (2,8 milliárd Ft.) volt.

⁵ Mivel Norvégia nem tagja az Európai Uniónak, így nem is fizet be annak költségvetésébe, de része az Egységes Gazdasági Térségnek, ezért 15 tagállam felzárkóztatásának segítésére külön alapot hozott létre. A Norvég Civil Támogatási Alap ennek a nagyobb Alapnak a 10%-át kitevő összeg, amelyet civil szervezeteken keresztül osztanak szét.

nemzetközi hálózatok csatlósaiként igyekeznek beállítani, vagy éppen az aktuálisan meghatározott témák (bevándorlás, gender, LMBTQ) mentén a társadalom ellenségeiként igyekeznek ábrázolni.

- Ezzel párhuzamosan a kormányzat megszüntette a korábbi, rendszeres egyeztetéseket lehetővé tevő csatornákat, illetve a korábbi, együttműködések, és saját, sokszor informális egyeztető fórumokat hozott létre. Minden ilyen csatornáról elmondható, hogy összehívásukra vagy a javaslatokra adott reakciók beépítésére a közpolitikába semmilyen kötelezettsége nincs a kormányzatnak.

Összegezve tehát elmondható, hogy a finanszírozás átlátható elemei csökkentek, a kevésbé transzparens elemek súlya növekedett, a kritikus vagy független szervezetek részére elérhető hazai források drasztikus mértékben csökkentek, míg a kormányzattal jó viszonyt ápoló szervezetek költségvetési bevételei akár többszörösére is nőhettek. A civilek lehetősége a döntések befolyásolására vagy megszűnt, vagy félig-meddig informális fórumokon esetleges jelleggel működik.

Első ránézésre azonban úgy tűnhet, hogy mindez a szervezett civil társadalmat kevésbé rázza meg. A Központi Statisztikai Hivatal éves felmérése szerint 2010-ben körülbelül 60684 olyan működő nonprofit szervezet volt, amely megfelelhet a civil szervezet fenti definíciójának,⁶ míg 2021-ben 56174 ilyen létezett. A csökkenés elenyészőnek tűnik, ha pedig összevetjük azzal, hogy a Magyarországnál majdnem négyszer nagyobb népességszámmal rendelkező Lengyelországban 70000 aktív nonprofit szervezet működik,⁷ a helyzet akár jónak is tűnhet. A foglalkoztatottak száma sem igazán sínylette meg az elmúlt éveket: míg 2010-ben valamivel kevesebb mint 43000 ember dolgozott a szektorban (teljes állású alkalmazottra számítva), addig ez 2021-ben már meghaladta a 60000 főt. Közben 2016 környékén volt egy jelentősebb visszaesés, de a kilábalást ebből még a koronavírus járvány sem törte meg, csupán lelassította. Ennek megfelelően, ha nem is jelentősen, de a szektor összbevétele 2010-hez képest 2021-re mintegy 70%-os növekedést ért el.⁸

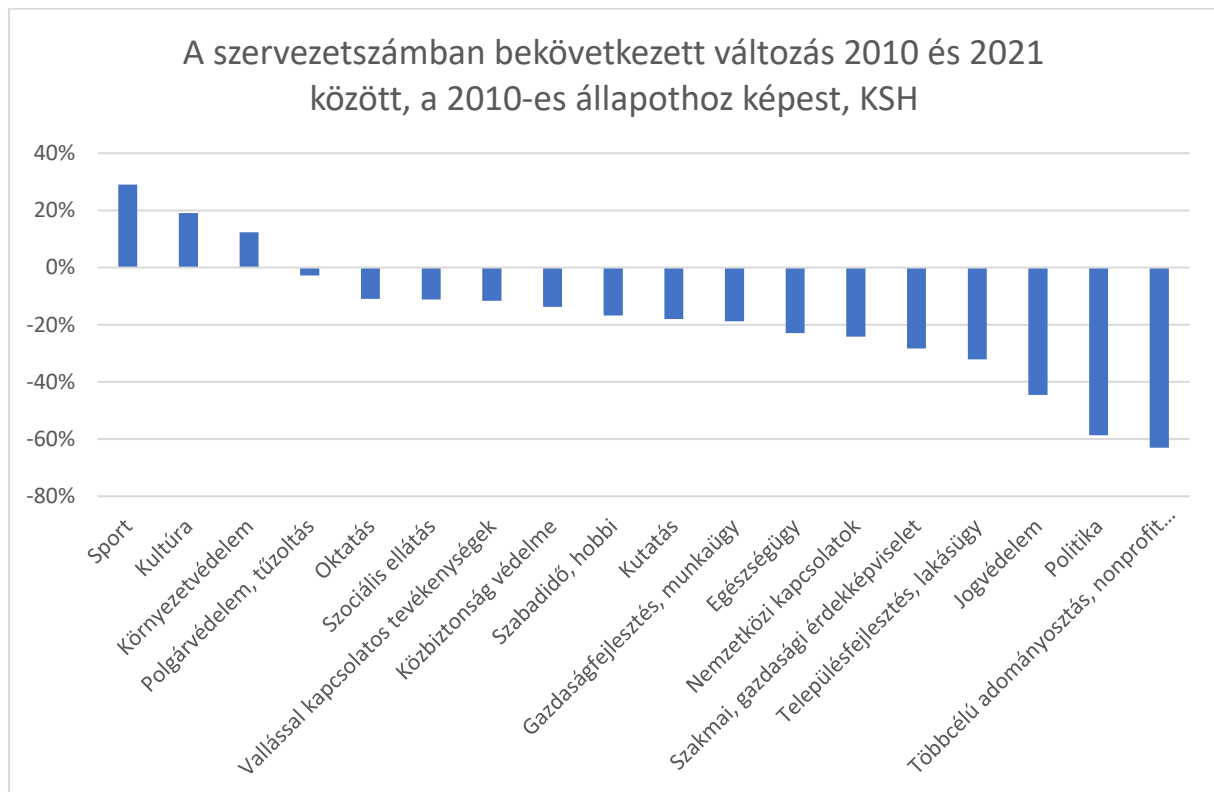
Természetesen az ördög a részletekben, pontosabban a struktúrában rejlik. A közel azonos szervezetszám mögött jelentős átrendeződés van. Ha az egyes területeket nézzük, akkor összesen három olyat találunk, ahol a szervezetszám 2010-hez képest növekedett: a sportszervezetek, kulturális szervezetek és a környezetvédelem területét. Minden más tevékenységi terület „veszteségeket” könyvelt el. A legjelentősebb csökkenés a többcélú adományosztás (azaz a független erőforrások), a politika és a jogvédelem területén tapasztalható. Az nem világos, hogy ezek a szervezetek mind megszűntek vagy tevékenységet váltottak-e. A többi területen is csak ehhez képest tűnik csekélynek a csökkenés mértéke.

⁶ A KSH nonprofit szervezetekre vonatkozó statisztikája tartalmazza a közhasznú társaságokat, közalapítványokat, köztestületeket is. Ezeket leválogattam az adatok elemzése során. A fennmaradó kategóriákban is lehetnek olyan szervezetek, amelyek nem felelnek meg a definíciónak, de a KSH által közölt összesített statisztika ennek a leválogatására nem ad lehetőséget.

⁷ Charycka, B., Gumkowska, M., Bednarek, J.: The Capacity of NGOs in Poland. Badania-klon/Jawor <https://api.ngo.pl/media/get/178891> utolsó elérés. 2023.09.16.

⁸ A maginflációval korrigált 2010-es értékhez képest.

1. ábra: A szervezetszámban bekövetkezett változás 2010 és 2021 között, a 2010-es állapothoz képest (KSH)

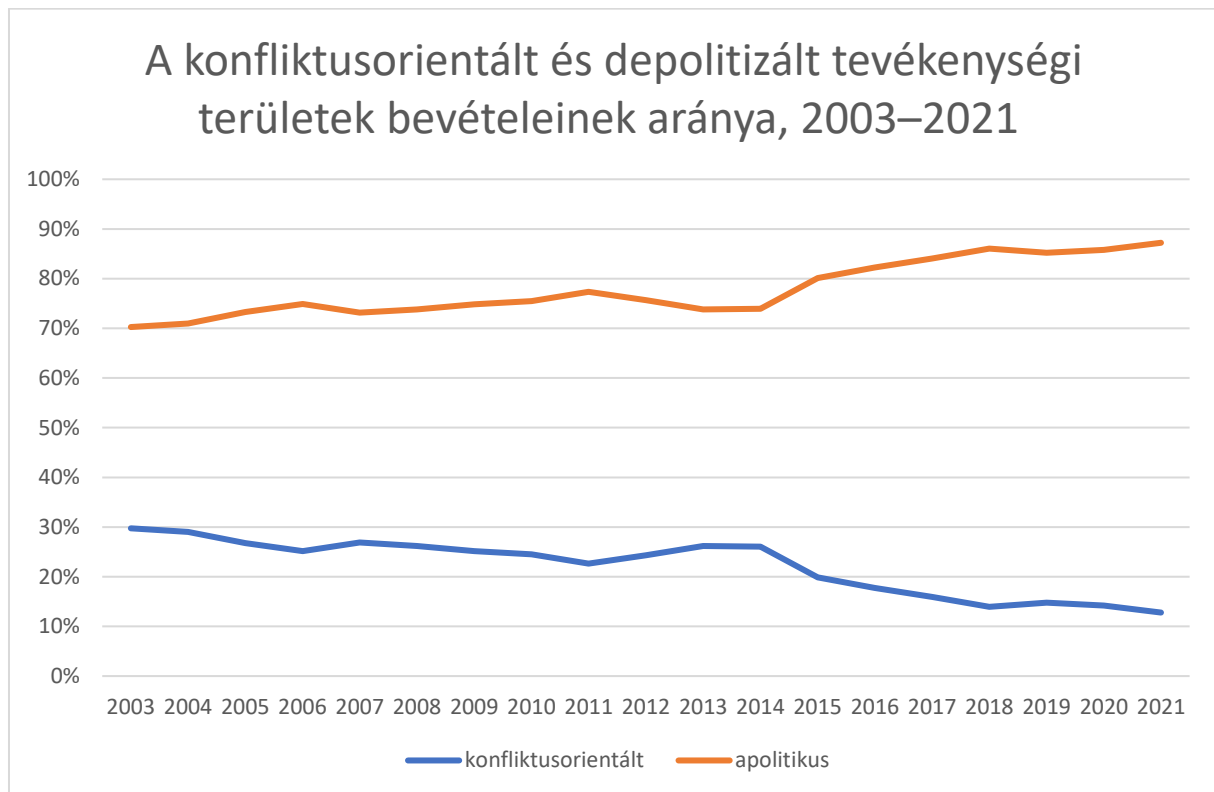

adatok forrása: KSH Tájékoztatási adatbázis, Nonprofit szervezetek, saját számítás

Ahogy a fenti ábrán is látszik, a legnagyobb csökkenést elsősorban azokon a területeken tapasztaljuk, ahol nagyobb számban fordulhatnak elő a (mindenkori) kormányzattal kritikusabb szervezetek, és közelebb vannak a közülethez. Ezeket a tevékenységi köröket (többcélú adományozás, politika, jogvédelem, szakmai gazdasági érdekképviseletek, környezetvédelem) konfliktusorientált területeknek nevezhetjük, míg a többi terület apolitikusabb vagy jobban depolitizált tevékenységi kört jelöl.

Ha összességében vizsgáljuk meg a „konfliktusorientált” tevékenységi körök arányát, akkor láthatjuk, hogy ez 2010 óta 12%-ról 10%-ra csökkent (valójában a csökkenés már korábban elkezdődött). Ennél drasztikusabb a kép, ha azt vizsgáljuk, hogy hogyan alakul a bevételek megoszlása: az ábrán látható, hogy a tendencia lényegében már legalább 2003 óta tart. A 2010-es évek közepén azonban felgyorsul a folyamat, és míg 2003 és 2010 között 5%-ot veszít a súlyából ez a négy terület, addig 2010 és 2021 között további 10%-kal zsugorodik a teljes szervezeti kör bevételeiből való részesedése.

2. ábra. A konfliktusorientált és depolitizált tevékenységi területek bevételeinek aránya, 2003-2021

adatok forrása: KSH Tájékoztatási adatbázis, Nonprofit szervezetek, saját számítás

Az így elérhető statisztikai adatokból jól látható különbségeken túl az egyes szervezetekkel készített interjúkból is felsejlik néhány változás⁹:

- Az egyik a közepes méretű szervezetek ellehetetlenülése. A kismértékű támogatások ugyan segíthetik helyi, elsősorban kulturális, szabadidős, szomszédsági és hasonló szervezetek létrejöttét és működését, ahhoz azonban már hiányoznak a források, hogy ezek a szervezetek annyira intézményesüljenek és annyira megerősödjenek, hogy akár helyi szinten komoly érdekérvényesítő, szociális, edukációs tevékenységeket tudjanak végezni. Sok olyan szervezet, amelyik korábban települési vagy regionális szinten komoly programokat vitt, kénytelen visszavonulni, tevékenységét csökkenteni, alkalmazottait elbocsátani, vagy lényegében megszűnik.

- A másik érzékelhető hatás a civil társadalom polarizálódása: a megmaradó, kormánnyal kritikus szervezetek sokszor a korábbinál erősebb együttműködést alakítanak ki, létrejönnek stabil, kohézív szervezetszövetek, hálózatok. Ugyanígy létrejönnek a kormányt támogató, azzal baráti vagy legalábbis semleges viszonyt kialakító szervezetek formális és informális hálózatai. Elképzelhető, hogy ezt a jelenséget jobban leírja a „pilléresedés” folyamata,¹⁰

⁹ Id. pl. Fejős Anna-Szikra Dorottya (szerk.): Támogatás és támadás. Női civil szervezetek az illiberális demokráciában. 2020. Társadalomtudományi Kutatóközpont; Roggeband, C., & Krizsán, A. (2021). The selective closure of civic space. *Global Policy*, 12, 23-33. Emellett saját újabb interjú vizsgálatok is ezekre a folyamatokra utalnak.

¹⁰ Id. Ekiert, G. (2021). Civil society as a threat to democracy. In: Stoltzfus, N., Osmar, C: *The power of populism and people: Resistance and protest in the modern world*, 53.-72

amelyben egymástól elkülönülő, horizontálisan és vertikálisan (azaz például települési és országos szintű szervezetek között) létrejövő hálózatok, tömbök alakulnak ki.

A megmaradó kritikus szervezetek akár még növekedhetnek is, hiszen a nagyobb figyelem több adományt, a professzionalizálódás több nemzetközi forrást jelent. Az eltűnő szervezetek szerepét is sokszor átveszik az így megmaradt, az ellenséges környezettel megküzdeni képes szereplők. Ugyanakkor sokan úgy dönthetnek, hogy a működés fennmaradása érdekében inkább kerülnek a konfliktusokat és az érzékenynek gondolt témákat is. A kormányhoz közelebb álló szervezeti körök pedig akár értékrendi egyezés alapján, akár anyagi függéstől vezérelve nem a nyilvános kritikák megfogalmazásában és a számonkérésben látják szerepüket, hanem legfeljebb abban, hogy ötleteiket és az általuk érzékelt problémákat vagy a közhangulatot közvetítsék a kormányzat számára.

A döntéshozatal bezáródása a társadalmi mozgalmak felélénküléséhez is vezetett ugyan, de a többnyire informális szerveződésekben működő társadalmi mozgalmak sikeréhez elengedhetetlen volna az az infrastruktúra, amit a szervezett civil társadalom tudna nyújtani.

Míndez természetesen a demokratikus funkciók sérülésével is jár. A megmaradó jogvédő, közéleti-politikai vagy érdekérvényesítő szervezetek, ahogy Michael Bernhard írja, ilyen környezetben tulajdonképpen gátóként¹¹ funkcionálnak: figyelik a folyót, és szólnak, ha jön az ár, de mivel a gát már rossz állapotban van, megállítani már nem tudják, legfeljebb itt-ott képesek mérsékelni a hatását.

Gerő Márton

II. Kollektív büntetés?

A legfőbb közös európai uniós intézmények – válaszul arra, hogy a magyar kormány és országgyűlés a közérdekű vagyonkezelő alapítványokba kényszerítéssel („kekvásítás”) sárba tiporta az állami egyetemek többségének autonómiáját – végre nem maradtak tétlenek. Lassan beélesülő szankciókat helyeztek kilátásba, melyek elsősorban közvetlenül az egyetemeken tanuló diákokat és az ott kutató kollégákat sújtják: az ERASMUS+ keretében zajló oktatási csereprogramokban, a HORIZON-ban és a COST-hálózatokban folytatott közös kutatásokban való részvétel felfüggesztését. Ezek a kormányt, a Fideszt és a rezsim korifeusait legfeljebb közvetve, bizonytalan politikai hatásmechanizmusokon keresztül érik el.

Többen leírták már, hogy ez morálisan megkérdőjelezhető *kollektív büntetés*: mit tehet egy itthonragadásra kárhozottatott másodéves a kekvásításról?

A szankciókat kifogásolók érvelése szerint Európa pont azokat bünteti, akik, mint utazási és kutatási terveik jól mutatják, leginkább Európa-pártiak, ráadásul olyasmivel, ami (az elmaradt külföldi tapasztalat, közös kutatás, határon túl nyúló közös kapcsolatok és élmények) a megbüntetetteket éppenhogy kevésbé teszi európai gondolkodásúvá. Továbbá, mivel a szankciók életbe lépésének kockázata beépül a potenciális partnerek előzetes döntéseibe,

¹¹ Bernhard angolul a „firewall civil society” (tűzfal civil társadalom) kifejezést használja. ld. Bernhard, M. (2020). What do we know about civil society and regime change thirty years after 1989? *East European Politics*, 36(3), 341-362.

mindezeknek a károknak egy része már akkor is bekövetkezik, ha az utolsó pillanatban akár az EU, akár a magyar kormányzat visszavonulót fúj.

Érdemes tehát áttekinteni azokat a kérdéseket, amelykről az EU működését és a politikai konfliktus természetét kevésbé ismerők talán nem rendelkeznek elég információval.

1. Nem tudja az EU, hogy mit művel?

De, természetesen tudja, mivel a fentiek köztudomású tények. Az ERASMUS az európai együttműködés kevés olyan sikerének egyike, ami európai polgárok százezrei számára kézzelfoghatóan az EU-hoz köthető. Ha valakik, akkor mint szervezők és finanszírozók éppen az ERASMUS-t és a kutatási együttműködést koordináló EU-s hivatalnokok tudják ezt a legjobban.

2. Kit céloz büntetésével az EU?

A büntetéssel előzetesen történő fenyegetés célja nem az, hogy végre kelljen hajtani, hanem az elriasztó erő. A büntető törvénykönyvet elfogadó Országgyűlés is tudja, hogy a rablásért szankcióként becikkelyezett börtönbüntetés nem megjavít, hanem szinte csak szenvedést okoz – ráadásul még költséges is. A cél nem az, hogy alkalmazni kelljen, hanem hogy elijesszen. Persze ha az elrettentés nem sikerül, nincs mese: a hiteltelen fenyegetés hatástalan, tehát az elítéltet börtönbe kell küldeni. És még ennél a legegényibb büntetésfajtánál sem csak a bűnöst sújtja a szankció: a családfő bebörtönzése szenvedést jelenthet a házastársának és gyerekeinek is. Ezt az analógiát figyelembe véve talán világosabbá válik, hogy valójában kit céloz büntetésével az EU.

A válasz részben attól függ, hogy az EU szemében ki lehet a kekvásítás elkövetője.

Mielőtt a részben jogos áldozatszerepből gyorsan rávágánk, hogy Orbán, gondoljuk végig, hogy ez a válasz sem morálisan, sem politikailag nem egyértelmű. Ha nem is öröm ezzel szembesülni, a törvényt az egész Országgyűlés fogadta el, melyet, ha lejtős pályán is, a részt vevő ellenzéki pártok és a részt vevő szavazópolgárok milliói által legitimált választáson a magyar nép választott meg. És az is tény, hogy a korábbi autonómiájukból még sokat megőrző (és szankcióktól még nem sújtott) kekvásított állami egyetemek szenátusai gyávaságból és egy tál lencséért, a beígért szép új épületekért, vállalati részvényekért, kevesebb bürokratikus kötöttség reményében maguk is megszavazták azt, hogy igába hajtsák a fejüket. Egyáltalán nem egyértelmű, hogy csak a kormány vagy a miniszterelnök lehet egy igazságos megtorlással való fenyegetés célkeresztjében, maguk az intézmények vagy a rendszert fenntartó ország egésze nem.

Ha viszont előretekintünk, és a szankciót üzenetként fogjuk fel, ez legalább olyan fontos lehet a magyar társadalom és állam maradék kicsit is autonóm szereplőinek: bíróknak, polgármestereknek, NGO- és vállalati vezetőinek. Különösen szólhat ez az üzenet, tudjuk a történelemből, az akár forradalmat is beindítani képes egyetemi ifúságnak. Szomorú lábjegyzet: ha ilyen üzenetek már 2011-től kezdve sűrűbben jöttek volna Brüsszélből, most talán egy szabadabb Magyarországon élnénk.

3. Nem tudna az EU olyan büntetést alkalmazni, hogy az ne a diákoknak és a kutatóknak okozzon kárt?

Igazából ez a fő kérdés.

Amikor szuverén államok (vagy épp államfölötti, államszerű hibrid képződmények, mint az EU) komoly konfliktusba kerülnek, sajnos a legkritább esetben tudják a szankcióikat kizárólag az ellenország vezetőségére vagy kifejezetten a vezetőjére irányítani, még akkor sem, ha tirannusról van szó, aki szinte egyszemélyi felelősséget visel országa tetteiért. Amíg csak politikai kommunikáció szintjén zajlik a konfliktus, ez megoldható persze: átnézni Orbánon egy EU-s csúcstalálkozón, egy-egy fullánkos megjegyzést elereszteni felé európai parlamenti szónoklatokban vagy biztosi sajtótájékoztatókon – megoldható. Ha viszont igazán súlyos büntetésre, az egész országot sújtó általános gazdasági szankciókra kerül a sor, akkor sohasem csak a diktátor kerül a célkeresztbe, hanem a munkavállalók összessége issza meg az összetűzés levét.

Tanulságos például, hogy a nigeri puccsra adott francia diplomáciai reakcióik közül talán a legerősebb éppen egy súlyos kollektív büntetés volt: felfüggesztettek minden Nigernek szóló francia segélyprogramot.

Az összes szóba jöhető országközi büntetés – mint például a vízumkiadás nehezítése, a kettős adózás visszahozatala (szintén friss amerikai–magyar példák), a határátkelők lezárása vagy a kulturális együttműködés visszafogása – mind kollektív: másokat is (sőt, sajnos elsősorban másokat) sújt, nem csak az egyeduralkodót. Az országok kicsit is súlyosabb konfliktusa csak népmesékben szűkíthető a vezetők párviadalára: a valóságban elkerülhetetlenül az államok (büntelen) polgárait éri a csapások, veszteségek.

Különösen így van ez az Európai Unió esetében, amely nem állam. Ezért gyakorlatilag éppen azok az eszközei hiányoznak, amelyekkel kifejezetten egyes politikusok, főleg saját tagállamainak vezetői ellen lehetne fellépni. Brüsszelnek nemhogy revolverajtója vagy tengerészgyalogsága, de még CIA-ja sincsen.

Másrészt egy jogokkal és procedúrákkal ezer szállal gúzsba kötött, szabályalapú, elszámoltatható, végrehajtó jellegű intézményről beszélünk, amely bíróság előtt megtámadható, közösen elfogadott szabályokat megsértőkre irányuló szankcióit kizárólag a közös szabályokat megsértő aktorokra, elsősorban természetesen tagállamokra, nem egyes politikusokra tudja kiszabni.

Több mint egy évtizede tanuljuk, mennyire hiányos és elégtelen keretek ezek, ha egy tagállam vezetője arra vetemedik, hogy felszámolja a liberális demokráciát és a jogállamot. Az Európai Unióról szóló szerződés 7. cikke szerinti eljárás a beépített tanácsi tagállami vétőjog miatt csak kommunikációra alkalmas, a szabályszegési eljárások éveig húzhatók, és szinte mindig csekély vagy megkerülhető büntetésekben végződnek. Az egyetlen, Magyarország ellen az EU által alkalmazható valódi, új büntetésfajta, amelynek végül mostanra sikerült jogilag helyet fabrikálni, a közvetlen strukturális támogatások részleges visszatartásának nem tökéletes, de fájdalmas mechanizmusa.

Ez azonban szintén elkerülhetetlenül kollektív büntetéssel jár: az EU-pénzt (vigyázat, leegyszerűsítés) Orbán és csapata osztja. Ha kevesebb jön, ők döntenek el, ki kap kevesebbet. Aki így pórul jár, az aligha a saját vagy a pártjuk zsebébe legtöbbit visszacsorgató klientúra, a büntetés tehát itt is kollektív lesz.

Az EU-tagság elsődleges hasznát Magyarország számára nem a tökéletlenül felhasznált támogatások jelentik, hanem az a földrészszerű szabadság, amit az utazás, a munkavállalás, az áruk vásárlása és a szolgáltatások igénybevétele tekintetében a magyarok az összes európaival együtt már majdnem húsz éve élveznek. Ezekhez a keretekhez viszont nem akar (és nem is

nagyon tud) hozzájárulni „Brüsszel”, mert ezek az európai építkezés olyan alapvíványai, amelyeket túl nagy áldozat lenne megsérteni egy apró tagállam megregulázása érdekében.

Mi marad? A közvetlenül elköltött európai pénzek, amelyeknek haszonélvezői között magyar polgárok, cégek és intézmények is vannak. Ilyenből van sok, fúziós reaktornak beszállító hazai vállalatától a Brüsszelben alkalmazott magyar–máltai szinkrontolmácsig, de a rájuk vonatkozó gazdálkodási szabályok aligha teszik lehetővé, hogy az Orbán-rendszerrel való szembenállás eszközévé válhassanak.

Ezek egyikének elosztásában teremtett új helyzetet, amikor Orbánék durván nekiláttak az állami egyetemek intézményes igába hajtásának, hogy az európai támogatásnak arra a részére is rátegyék a kezüket, amit nem eleve az ő elosztásukra bízott az Európai Unió. Az érintett intézmények (nem általában az összes magyar intézmény) által kért pénz visszatartásán túl nem nagyon volt az Európai Bizottság kezében eszköz – és még ehhez is kellett az Európai Tanács.

Viszont itt végre jóhiszeműen lehetett a pénzosztásra vonatkozó EU-szabályok megsértésére hivatkozni: ne vessétek alá a rezsimnek az egyetemeiteket, mert elesnek az EU-s támogatással működő európai programoktól. Az EU üzenete messze túlmutat diákeserén és kutatáson: az EU működésében részt vevő magyarok a maradék szabadság felszámolásával az EU-tagság azon hasznainak is búcsút mondhatnak, amelyekről eddig senki sem gondolta, hogy kockára lehetnek téve. A „ne minket büntessenek” követelése anélkül, hogy megmondanánk, az EU működési szabályait figyelembe véve akkor mégis kit és hogyan, sajnos azt jelenti, hogy „hagyjátok Orbánt azt csinálni továbbra is, amit eddig”.

Mi, magyar kutatók és diákok „járulékos kár”, *collateral damage* lettünk. Helyzetünkre mindenképpen jogos és érdemes figyelmeztetni az EU döntéshozóit, de ettől nem várhatunk csodát, csak velük együtt remélhetjük, hogy megvalósul a kilátásba helyezett szankciók elsődleges célja.

Váradi Balázs

(Az írásnak egy, az ERASMUS+-ra koncentráló, vitacikk-változata megjelent a Magyar Narancs 2023. szeptember 6-i számában.)

III. Veronától Bochumig, avagy két konferencia tapasztalatai

Sajátos helyzetben van a 21. század első negyedének végéhez közeledve a magyar(országi) történész. Bár szakmája okán figyelmét értelemszerűen fordítja a távolabbi vagy közelebbi múlt felé, a hazai viszonyok, ezen belül többek között a történelemhez, történelemértelmezéshez, emlékezetpolitikához tapadó élénk közéleti viták, folyamatok, trendek óhatatlanul arra készítetik, hogy az őt övező jelenkori világ bizonytalan kontúrú viszonyairól is véleményt formáljon.

Ennek szellemében fogant meg bennem a gondolat 2022 tavaszán, hogy a Veronában, nevezetesen a Veronai Egyetemen rendezett *A hit és a hitetlenség kultúrái [Cultures of Belief and Unbelief]* című nemzetközi konferenciára sajátos témával jelentkezzek. A rendezvényt szervezőként jegyző International Society for Cultural History (ISCH) 2022. augusztus 2. és 5.

között tartotta meg éves konferenciáját Rómeó és Júlia városának egyetemén. A Társaság a belgiumi Gent városában alakult meg bő két évtizeddel ezelőtt, 2008. augusztus 31-én, és azóta évente tart széles közérdeklődésre számot tartó nemzetközi konferenciákat, amelyek előadói a világ minden részéből érkeznek.

Veronában a nagyszabású rendezvényen számos ország 141 kutatója vett részt előadóként. Tapasztalatom szerint rendkívül nyitott, a történelmet tág kontextusban értelmező, a kultúrtörténet mellett a jelenkor kérdéseire is élénken reflektáló tudományos közösség alkotja az ISCH magvát.

Előadásomat 2022. augusztus 3-án tartottam meg *Tévhitek a magyarországi történelmi ismeretekben. Miért váltak ezek népszerűvé a 21. században? [Misconceptions in the historical knowledge in Hungary. Why they became popular in the 21th century?]* címmel *A valóság kommunikálása: hogyan formálta a média a tudást és hiedelmeket, 2. [Communicating reality: How media shaped knowledge and beliefs II]* című panelban. A húsz percben megszabott időt kitöltve kifejttem, hogy a magyar közvélemény történelmi ismereteit számos olyan tévhit látszik gyarapítani, amelyeket a történetírás régóta vagy a közelmúltban érdemben cáfolt. Ezek számos híve szerint a „hivatásos történészek” – és különösen a Magyar Tudományos Akadémia – megpróbálták és megpróbálják meghamisítani Magyarország történelmét, eltitkolni „az igazság”-ot. Az idegen hatalmakat – anyagi előnyök okán, de főleg belső meggyőződésből – rendületlenül (ki)szolgáló történészek tagadják a magyar történelem dicső fejezeteit. Ennek része az is, hogy el akarják titkolni az idegen hatalmak által Magyarországgal szemben elkövetett, újra és újra ismétlődő történelmi bűnöket. Az összeesküvés-elméletek híveinek egy karakteres része szerint a magyarok nem finnugorok, hanem a hunok és/vagy a sumérok leszármazottai. A magyar Szent Korona misztikus erővel bír, nem 11–12. századi eredetű, hanem sokkal régebbi, sőt magáé Attiláé, a hun királyé volt. Mátyás magyar király nem természetes halállal halt meg 1490-ben, hanem a háttérhatalmak mérgeztették meg, és a 17. században a magyar arisztokrata és hadvezér, Zrínyi Miklós sem balesetet szenvedett vadászat közben, hanem meggyilkolták. Görgey Artúr, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc kiemelkedő magyar parancsnoka nem azért tette le a fegyvert, mert reménytelen volt a harc az orosz hadsereg fölénye ellen, hanem mert hazaárulást követett el, sőt könyv született arról, hogy beépített alvó ügynök volt. A trianoni békeszerződés, amely 1920-ban megfosztotta a történelmi Magyarországot területének kétharmadától, nem érdekek mentén formálódott nagyhatalmi célok szövődése nyomán megszületett döntés volt, hanem a Magyarországgal szemben gyűlöletét palástolni nem tudó szabadkőművesség tevékenységének tragikus és igazságtalan eredménye. Előadásomban e példák mentén arra keresem a választ, hogyan keletkeztek és váltak sokak hiedelmévé ezek a történelmi tévhitek. Hogyan lehetséges, hogy ezeknek az összeesküvés-elméleteknek a népszerűsége minden cáfolat ellenére sem csökken, hanem kifejezetten nő a 21. század elején? Végül: hogyan jelenik meg ez a parttalan nemzeti dölyföt tápláló múltértelmezés sokszor a hivatalos csatornákon is, például a Magyarságkutató Intézet „nagy sikerű” filmje, *A pozsonyi csata* esetében, amely egy szándékoltan tévesen értelmezett mondat alapján sugallja, hogy már az akkori Európa is kíméletlenül el akarta pusztítani a magyarságot.

Az előadás – tapasztalatom szerint – élénk érdeklődést váltott ki, számos kérdés hangzott el, írott verziója pedig reményeim szerint meg fog jelenni az ISCH folyóiratában, a *Cultural History*ban, amelyet az ISCH az Edinburgh Universityvel közösen ad ki.

Az világosan kiderült, hogy a megszépített nemzeti múlt iránti igény még olyan országokban is jelen van, mint Svédország vagy Finnország. Ugyanakkor szignifikáns különbségként értelmezhető, hogy ezekben az államokban az ilyen nézetek hívei az állam aktív támogatását nem élvezik, sőt, az állam hallgatólagosan sem áll melléjük vagy mögéjük, illetve kicsiny töredékét képezik a társadalomnak. A népesség jelentős hányada, túlnyomó többsége számára a történelem ugyanis úgy része a nemzeti identitásnak, hogy nem abban keresik – reménytelenül, pótcselekvésként – a választ jelenkorunk nehézségeinek kihívásaira. Az énkép/önkép része ugyan a nemzeti hovatartozás, de jellemzően nem ütközik a többség komfortzónájának határába a múlt valódi ismerete, nem rendíti meg az emberek önértékelését az, ha valaki másként vélekedik egy-egy, akár ikonikusnak tartott történelmi eseményről.

Közép-Kelet-Európa tapasztalati horizontján azonban számos esetben érzékelhető, hogy a dicső múlt fundamentuma annak, hogy valaki meghatározza magát, a meseszerűvé idealizált történelem kapaszkodót, szilárdnak ható fogódzót nyújt abban, hogy a nemzeti közösség tagjaként többnek érezze magát valaki, aki hiszi, vallja és hirdeti a nemzeti múlt – időnként valós, de sokszor leginkább kitalált – egyedülálló dicsőségét. Éppen ezért az emlékezetpolitika nemhogy nem akarja megfosztani az így gondolkodókat identitásuk eme talpkövéjétől, de a napi politika szolgálatába is állítja az ilyen típusú történelemértelmezést.

2022 nyarán még nem tudtam, de mint utólag kiderült, a veronai volt az utolsó nemzetközi konferencia-részvételem a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet képviselőjében. Egy év elteltével azonban, már a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársaként Bochumban egy másik rendezvényen lényegében tovább bogoztam a veronai téma szövevényes szárait. Az International Society for Media, Religion and Culture (ISMRC) 2010-ben alakult meg a média, a vallás és a kultúra közötti kölcsönhatásról szóló, 1994-től kezdődő konferenciasorozat nyomán formálódott kutatói közösségből. Az ISMRC főleg a vallással kapcsolatos újságírás, a vallás és a populáris kultúra, a vallás és a szórakoztatás összefüggéseit kutatja, elsősorban a jelenkorra fókuszálva. Az ISMRC két évente szervez nagy nemzetközi konferenciákat, emellett pedig kiadja a *Journal of Religion, Media and Digital Culture* című folyóiratot a Brill partnereként.

A COVID utáni első jelenléti konferenciának a németországi Bochum adott otthont 2023. augusztus 2. és 5. között, pontosabban a Ruhr-Universität keretein belül működő Center for Religion Studies (CERES).

A Metafora és félretájékoztatás: vallás a média által vezérelt világokban [Metaphor & Misinformation: Religion in Media-Driven Worlds] című rendezvényen a plenáris előadások mellett hét szekcióban 23 panel adott helyet a prezentációknak. 2023. augusztus 2-án a *Metaforák, narratívák, szövegek [Metaphors, Narratives, Texts]* címet viselő 10. számú panelban tartottam meg rövid előadásomat *A sámán és a Szent Korona: az ősi magyar hitvilág és a kereszténység keveredése a 21. századi Magyarországon [The Shaman and the Holy Crown: The mixing of ancient Hungarian beliefs and Christianity in 21st century Hungary]* címmel, amire 15 perc állt rendelkezésre. Ráműtöttem, hogy miközben a magyar kormány folyamatosan transzparens módon deklarálja, hogy ragaszkodik a keresztény (és nemzeti) hagyományokhoz, az állam és az egyház szétválasztásának gondolata a 21. század elején egyre inkább kérdésessé válik. Miközben pedig a kormány a kereszténységgel fennálló szoros kapcsolatát hirdeti, a kereszténység fogalmát Magyarországon sokan másképp értelmezik, úgymond saját elképzeléseik szerint keresztények. Magyarországon ennek jegyében népszerű az a gondolat, hogy az igaz kereszténység képviselői a 9. században a honfoglaló magyarok

voltak. Egy szélsőséges nézet szerint Jézus is magyar volt, a magyar nagyfejedelem pedig az igaz kereszténység főpapja, aki ellenezte a római katolikus egyház térnyerését, amely elárulta a kereszténységet, mert a világi hatalom és a korrupt Nyugat szolgája lett. E nézet hívei szerint a kereszténységet felvevő első magyar király, I. (Szent) István elárulta a nemzetet és az igaz hitet, ami által Magyarországot a római katolikus egyház és a Nyugat rabszolgájává tette. Akik ebben hisznek, azoknak megvannak a Pierre Nora értelmezése szerinti emlék(ezet)helyei. Például a Pilis hegység, ahol elképzelésük szerint az ősi Buda város állt, amely egyben szakrális központ is volt, és ahol a föld szíve dobog. A dél-magyarországi Ópusztaszeren a legenda szerint Árpád magyar nagyfejedelem először hívott össze országgyűlést. Hogyan lehetséges, hogy 2022-ben egy katolikus püspök áldásával [állítottak szobrot](#) Attila hun királynak Ópusztaszeren? Hiszen a középkorban Attilát a kereszténység legnagyobb ellenségének tartották. Hogyan nevezhetik Turul-dinasztiának nyilvános kommunikációban az Árpád-házat, holott például I. András, amikor 1055-ben megalapította a tihanyi bencés apátságot, azt Szent Ányosnak (Anianusnak), Orléans egykori püspökének ajánlotta, akinek egész életét meghatározta a hunok (Attila) elleni küzdelem? Hogyan lehetséges, hogy a magyar királyok koronáját, amelyet Szent Koronának hívnak, egy pogány [sámán táncolta körbe](#) a parlamentben? Hogyan fordulhat elő, hogy egy tudományosnak tekintett intézmény, a Magyarságtudományi Intézet dolgozói a Pilis hegységben közösen köszöntötték [a fény születését](#) a téli napforduló ünnepén? És hogyan jelenik meg a magyarnak tekintett igaz kereszténység *A pozsonyi csata* című filmben? Az előadás ezeket a kérdéseket vetette fel, illetve járta körül a szűkös időkeret adta lehetőségek között, a kereszténység és az ősmagyar pogány vallás, történelmietlen összefonódását, sajátos ötvözetét állítva a középpontba.

Tapasztalatom szerint a téma, ahogy Veronában, úgy Bochumban is felkeltette a kollégák figyelmét. Mind a történelmi múlt egyes rétegei, mind pedig a keresztény hit/vallás értelmezési kereteinek rossz értelemben vett rugalmassága számos más ország kutatójának is megélt tapasztalata, amint a tudomány tekintélyének csorbulása, eróziója is. Ugyanakkor az az állami szerepvállalás, amely mindezen folyamatok magyarországi velejárója, korántsem tekinthető, meglátásom szerint, általánosnak. Éppen ezért is fontos a jelenség bemutatása, elemzése, kérdések felvetése. Az ISMRC következő konferenciájának 2025-ben Boston ad otthont – hogy lesz-e lehetőségem ott is előadást tartani, a jövő kérdése.

Katona Csaba
